

Maciej Fic

35 lat badań humanistycznych na Górnym Śląsku Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (1957–1992)¹

Podjmując tematykę XX-wiecznych badań humanistycznych na obszarze Górnego Śląska, nie sposób nie uwzględnić w niej Śląskiego Instytutu Naukowego (ŚIN) – placówki, która przez 35 lat stanowiła trwały i ważny element naukowej mozaiki regionu. A gdy dodać do tego miejsce analizy – karty wznowionego po raz kolejny „Zarania Śląskiego”, stanowiącego przez lata najważniejszy instytutowy periodyk, krótki rys historyczny poświęcony ŚIN wydaje się wręcz niezbędny...

Geneza

Powstanie odrodzonej II Rzeczypospolitej i wejście w jej skład części Górnego Śląska stworzyło możliwości podjęcia wszechstronnych badań nad przeszłością i teraźniejszością tych ziem. O ile prowadzone wcześniej przez Niemców badania dotyczące tematyki geograficzno-przyrodniczej można było traktować jako obiektywne, o tyle nie cierpiącym zwłoki wydawało się rozpoczęcie dociekania z zakresu szeroko rozumianej humanistyki. Już od najwcześniejszych lat po przyłączeniu pojawiły się więc głosy domagające się podjęcia problematyki śląskiej przez naukę polską oraz jej obecności na tym terenie. Trudności z zainteresowaniem

taką tematyką pozaśląskich badaczy, a także brak odpowiedniej grupy humanistów wywodzących się z polskiego Górnego Śląska spowodowały, że cezura początkowa tego typu inicjatyw przesunęła się na I połowę lat 30. XX wieku. Ponowne pojawienie się w Katowicach Michała Grażyńskiego, który po przewrocie majowym 1926 roku i dojściu do władzy sanacji objął stanowisko wojewody śląskiego, spowodowało aktywizację władz wojewódzkich, by badania nad Śląskiem zostały rozwinięte na szerszą skalę. Michał Grażyński do podjęcia problematyki śląskiej zachęcił specjalistów z Polskiej Akademii Umiejętności [PAU], efektem było podjęcie przez krakowską PAU konkretnych działań organizacyjnych, zmierzających do wydania pracy na temat Śląska². Ostatecznie plany wydania pracy zmieniły się w koncepcję wielotomowego dzieła, do jego realizacji powołano Komitet Historii Śląska do XIV wieku³, a prace zespołu zaowocowały ukazaniem się kolejnych części Historii Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400: tomu I pod redakcją S. Kutrzeby w 1933 roku, I zeszytu tomu II pod redakcją S. Kutrzeby w 1939 roku oraz tomu III pod redakcją W. Semkowicza w roku 1936. Wydanie kolejnych tomów, traktowanych jako środek przeciwstawiania się niemieckiej propagandzie rewizjonistycznej zostało

uniemożliwione przez wybuch II wojny światowej⁴. Konsekwencją podjęcia badań nad Śląskiem przez PAU było także powołanie do życia najpierw w marcu 1933 roku w Krakowie Komitetu Wydawnictw Śląskich PAU, a w 1934 roku Instytutu Śląskiego w Katowicach. Nowa placówka pod kierownictwem Romana Lutmana, mimo szczupłej obsady personalnej (ale dzięki współpracy z szerokim gronem naukowców) w ciągu kilku lat poprzedzających wybuch II wojny światowej zdołała podjąć szereg działań popularyzatorskich i badawczych.

Po okresie działań wojennych aktywność Instytutu Śląskiego wznowiono już w styczniu 1945 roku, w oparciu o strukturę PAU oraz współpracowników z okresu okupacji⁵. Obok dotychczasowych przed Instytutem stanęły nowe zadania, m.in. prowadzenie akcji „uświadamiającej”, odnoszącej się do tzw. Ziemi Odzyskanych, mającej na celu „wydobycie przetrwałej – mimo wielowiekowej niewoli – polskości na tychże terenach, a także ukazanie ogromnych przemian społecznych i gospodarczych oraz trwałe związanie ziem odzyskanych i mieszkających tam ludzi z kulturą i gospodarką pozostałej części narodu”⁶. Podobnie jak w przedwojennej odsłonie Instytutu jego działalność oparto głównie na współpracownikach, zapraszanych do realizacji konkretnych prac. Etatowo w Instytucie zatrudnionych było tylko kilkanaście osób, w komisjach i sekcjach zrzeszono zaś ponad 240 współpracowników z terenu województwa śląskiego, Dolnego Śląska i innych ośrodków w kraju⁷. Także analogicznie do roli Instytutu Śląskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego, powojenny Instytut prowadził prace, w których „służył władzom administracyjnym radą i pomocą”. W praktyce odrodzony Instytut koncentrował swoją aktywność na trzech obszarach: organizacji badań, akcji wydawniczej oraz informacji naukowej

i popularyzatorskiej⁸. Swoją działalność rozciągnięto na cały obszar Śląska, prowadząc aktywną działalność w ramach oddziału we Wrocławiu⁹. Wyrazem rozwoju Instytutu było także utworzenie ekspozytur w Kłodzku i Wałbrzychu oraz delegatury w Warszawie¹⁰. Jednak latem 1948 roku w związku z „reorganizacją nauki” ówczesne władze komunistyczne podjęły decyzję o połączeniu samodzielnych do tej pory Instytutów: Zachodniego, Śląskiego, Mazurskiego i Wydziału Pomorzoznawczego Instytutu Bałtyckiego w jeden Instytut Zachodni, którego centrala mieściła się odtąd w Poznaniu, zaś oddziały we Wrocławiu, Toruniu i Warszawie (miał mieć stacje naukowe w Szczecinie, Olsztynie i Krakowie). W związku z uruchomieniem wrocławskiego oddziału Instytutu Zachodniego Instytut Śląski przejęło z dniem 1 maja 1949 roku Śląsko-Dąbrowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk¹¹.

Subiektywna periodyzacja dziejów

„Odwilżowe” stowarzyszenie

W swojej 35-letniej działalności sytuacja ŚIN ulegała modyfikacjom i zmianom, wraz z przekształcającą się sytuacją społeczno-polityczną kraju i regionu. Początek Instytutu ściśle wiązał się z odwilżą 1956 roku. Chwilowa liberalizacja dała szansę na przywrócenie lub utworzenie części regionalnych instytucji i organizacji. Wśród nowo powołanych lub przywróconych instancji kulturotwórczych regionu znalazł się m.in. Państwowy Zespół Pieśni i Tańca „Śląsk”, pojawiły się tytuły prasowe („Przemiany”, „Panorama”), wreszcie utworzono ŚIN¹². Co prawda, pewne działania w tym kierunku prowadzone były od początku lat 50. XX wieku (niemal od razu po zamknięciu Instytutu Śląskiego), ale

dopiero atmosfera polskiego października pozwoliła na realne podjęcie publicznej dyskusji i prac nad kształtem i charakterem planowanej placówki¹³.

Dnia 1 października 1956 roku kwestią odrodzenia Instytutu zajęła się Wojewódzka Rada Kultury. Podczas posiedzenia powołano Komitet Organizacyjny, na którego czele stanął prof. dr Paweł Rybicki (socjolog z Uniwersytetu Jagiellońskiego, związany wcześniej także z Instytutem Śląskim). Komitet odbył dwa posiedzenia (w październiku i listopadzie 1956 roku), z udziałem reprezentantów innych ośrodków naukowych, w wyniku których opracowano projekt przewidujący powołanie do życia stowarzyszenia pod nazwą Śląski Instytut. Równoległe prowadzono prace nad założeniem (reaktywacją) Śląskiego Towarzystwa Naukowego, mającego stanowić instytucję reprezentującą interesy naukowców z różnych dziedzin wiedzy, organizacyjnie zbliżoną do Polskiej Akademii Nauk (PAN)¹⁴. Ostatecznie władze wojewódzkie nie wyraziły zgody na powstanie Towarzystwa, zdecydowały się natomiast na powołanie placówki naukowo-badawczej. Uchwałą z 13 marca 1957 roku Prezydium katowickiej WRN zadecydowało formalnie o powołaniu Komitetu Organizacyjnego Stowarzyszenia pod nazwą: Śląski Instytut Naukowy w Katowicach¹⁵. Sami twórcy odnotowywali: „Śląski Instytut Naukowy jest w pewnej mierze kontynuacją dawnego Instytutu Śląskiego w Katowicach, sięgającego swym początkiem lat trzydziestych okresu międzywojennego”¹⁶. Uchwała WRN obok powołania ŚIN ustanawiała 5-osobowy Komitet Organizacyjny, w skład którego weszli: Kazimierz Popiołek (kierownik Zakładu Historii Śląska Instytutu Historii PAN), Józef Pieter (rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach), Maksymilian Ziomek (profesor Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach), Stanisław Ziemia (wiceprzewodniczący Zarządu

Głównego Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich) i Jacek Koraszewski (dyrektor Biblioteki Śląskiej)¹⁷.

Wstępne założenie utworzenia jednej instytucji, posiadającej odrębne placówki terenowe w Katowicach i Opolu, przyniosło wkrótce coraz wyraźniejsze różnice zdań wśród samych organizatorów. Ponieważ reprezentantom obu rywalizujących ośrodków nie udało się wypracować wspólnego stanowiska odnośnie do umiejscowienia Instytutu, przestano na utworzeniu kolejnej komisji „porozumiewawczej”, pod przewodnictwem sekretarza I Wydziału PAN Stanisława Arnolda. Próby uzyskania konsensusu okazały się jednak nieskuteczne, komisja nie zwołała nawet swojego posiedzenia, a pod koniec kwietnia 1957 roku Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk rozesłało zaproszenia na walne zebranie członków -założycieli Instytutu Śląskiego w Opolu, które ostatecznie odbyło się 9 maja 1957 roku¹⁸. W tej sytuacji niemal równoległe prowadzono działania w Katowicach. Stan przygotowań do działania Instytutu był już na tyle zaawansowany, że w czerwcu 1957 roku na łamach „Dziennika Zachodniego” odnotowano górnołotnie brzmiące słowa: „po raz trzeci powstaje w Katowicach uporczywie burzona placówka naukowa prawdy i wiedzy o Śląsku”¹⁹. ŚIN stał się organem Prezydium WRN w Katowicach, 5 maja 1957 roku został wyposażony w niezbędne do podjęcia działalności środki finansowe (budżet). W dniu 25 maja 1957 roku, na wniosek J. Ziętka, utworzono formalne podstawy do powołania tymczasowego zespołu wykonawczego. Na mocy tej samej uchwały „formalnie” kierownikiem, a następnie pierwszym dyrektorem Instytutu został J. Koraszewski²⁰.

Najwcześniejszy okres istnienia ŚIN stanowił z jednej strony próbę restytuowania placówki w jej poprzednim wymiarze (zgodnie ze sprawdzoną dotąd formułą: nieliczna grupa stałych pracowników,

współpracująca z naukowcami w ramach konkretnych projektów badawczych), z drugiej charakteryzował się dość dużą swobodą w zakresie tematyki badań i sposobu prowadzenia prac. Podejmowane badania dotyczyły bardzo szerokiej problematyki, czego najlepszym świadectwem pozostaje powołanie 13 społecznych komisji (skupiających współpracowników): socjograficznej, etnograficznej, demograficzno-statystycznej, ekonomicznej, pedagogicznej, dialektologicznej, geograficznej, archeologicznej, bibliograficznej, historycznej, niemcoznawczej, piśmiennictwa śląskiego oraz koordynacyjnej dla badań historii górnictwa²¹. Lata 1957–1960 pozostały okresem kształtowania się struktury organizacyjnej, a znikoma liczba stałych, etatowych pracowników i specyfika prowadzonej działalności pozwalały jedynie na organizację tymczasowych struktur i doraźną działalność komisji²². Dlatego ŚIN do końca lat 50. XX wieku trudno określić mianem placówki podejmującej „zlecenia” władz partyjnych, a prowadzone w nim prace nie nosiły na sobie piętna „politycznej agitacji”. Dodatkowo pracujące i współpracujące z nim osoby często nie dawały władzom gwarancji prowadzenia „odpowiednich” badań. Dawały temu zresztą wyraz zarówno władze partyjne, jak również służby „bezpieczeństwa”. Sebastian Rosenbaum wspominał, że „już w listopadzie 1957 roku padały głosy z KW, aby uniknąć sytuacji, w której ŚIN oddany zostałby »w pacht najmniej postępowym, czasem wręcz separatystycznym, reakcyjnym, szowinistycznym, klerykalnym działaczom«”²³. W marcu 1958 roku podczas posiedzenia sekretariatu KW PZPR w Katowicach zapoznano zgromadzonych z notatką „W sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego”, przygotowaną przez anonimowego autora, która w zasadzie poświęcona była „politycznemu nastawieniu i naukowemu poziomowi pracowników Instytutu”. Można w niej

było przeczytać m.in.: „Główną rolę w Instytucie będą oczywiście odgrywać członkowie kierownictwa i kierownicy działów. Na czele Instytutu stoi jako kierownik Komitetu Organizacyjnego i p.o. kierownik Instytutu doc. dr J. Koraszewski. Jest on równocześnie dyrektorem Biblioteki Śląskiej i wykładowcą literatury w PWSP. Politycznie ma on przekonanie chadeckie i jest bardzo zręcznym i giętkim działaczem. Jako kierownik Instytutu będzie z całą energią i konsekwencją ale chytrze i w sposób zamaskowany dążył do tego, by nasza partia i jej ideologia nie oddziaływały na Instytut i jego prace naukowe. Dwaj zastępcy dr. Koraszewskiego: dr Mrowiec i dr Herning [sic!], zostali odpowiednio dobrani i będą idealnie realizować linię swojego kierownika. Sekretarzem naukowym Instytutu jest nauczyciel z Rybnika Alfons Mrowiec – bez dorobku naukowego. Został on w 1953 r. usunięty na wniosek KW z funkcji kierownika szkolnictwa zawodowego w Rybniku z powodu faworyzowania ludzi wrogo ustosunkowanych do naszej partii. A. Mrowiec był członkiem naszej partii i został za swoją postawę z niej wykluczony. Przed wojną był znany działaczem sanacyjnym. I zastępcą dyr. Instytutu jest mgr Herning, który nie zajmuje się pracą naukową, natomiast prowadzi prywatny warsztat. Politycznie – chadek. Na czele działu historycznego Instytutu został postawiony pracownik Biblioteki Śląskiej Alojzy Targ – nie posiadający żadnego tytułu naukowego. Wyróżnił się tym, że na łamach «Przemian» zapoczątkował i prowadził nie przebierającą w środkach kampanię szowinistyczną, oczerniającą historię ruchu robotniczego i marksizmu i zmierzającą do ożywienia kultu Korfantego i endecko-chadeckiego nacjonalizmu”²⁴. Na naczelnego redaktora pisma Instytutu «Zaranie Śląskie» został wyznaczony L. Brożek, znany endek, dyrektor Muzeum w Cieszynie, człowiek bez jakiegokolwiek dorobku naukowego.

W Radzie Naukowej jest kilku członków partii (prof. Arnold, prof. Ziomek). Rada nie ma jednak decydującego wpływu na działalność Instytutu. Poza tym nie ma w nim takich naukowców komunistów, którzy byliby specjalnie wyczuleni na ideologię chadecką i skłonni wystąpić bojowo przeciwko niej. Natomiast endecy mają w Radzie swoich obrońców bardzo wyczulonych na marksizm. Takim jest np. prof. Rybicki, obecnie prof. UJ, były dyrektor Biblioteki Śląskiej, specjalnie związany z chadeckim środowiskiem naszego województwa. Prof. Rybicki włączył się aktywnie do pracy w Instytucie i należy do Prezydium Rady²⁴. Zwieńczenie raportu stanowił zestaw wniosków, które zdaniem jego autorów należało zrealizować, by uratować placówkę. Najważniejszym był postulat zmian personalnych, m.in.: sugestia wprowadzenia do Rady Naukowej „naukowców-marksistów”; zmiany składu ścisłego kierownictwa i części pracowników²⁵.

„Na zewnątrz” sytuacja wyglądała jednak inaczej. Komentując relacje Instytutu ze środowiskiem Jacek Koraszewski pisał w 1957 roku: „Ogólnie można stwierdzić, że zarówno społeczeństwo śląskie, jak i tutejsze koła naukowe powitały powstanie Śląskiego Instytutu Naukowego z zadowoleniem. Znalazło to wieloraki wyraz. Miejscowe instytucje i organizacje naukowe wyraziły gotowość systematycznej współpracy z Instytutem, napłynęła również pewna liczba ciekawych manuskryptów...”²⁶.

Na drodze do „placówki wychowania w duchu socjalizmu”

Sytuacja Instytutu uległa zmianie po pierwszym okresie względnie swobodnej działalności na początku lat 60. XX wieku, kiedy podjęto kroki, mające na

celu uporządkowanie działalności placówek naukowo-badawczych na terenie całego kraju (ustawę o instytutach naukowo-badawczych przyjęto 17 lutego 1961 roku)²⁷. Tymi samymi przepisami, na wniosek ministra przesłany do kierownika Wydziału Oświaty i Nauki KC PZPR, objęte zostały tzw. instytuty podległe spółdzielczości pracy i organizacjom społecznym (w tym także ŚIN). Poza powodami merytorycznymi (uznano, że coraz częściej instytuty te z jednostek o charakterze organizatorów badań prowadzonych poza placówkami i wydawców stawały się realnymi ośrodkami naukowo-badawczymi) z pewnością u podstaw zmian stała kolejna próba „politycznego” podporządkowania sobie tychże placówek²⁸. Wdrożona uchwałą Rady Ministrów PRL z 5 grudnia 1962 roku zmiana statusu ŚIN wprowadziła nadzór naukowy Wydziału I (Społecznego) PAN i jego organów, zaś „bepośrednią” kontrolę nad Instytutem oddawała w ręce Prezydium WRN w Katowicach²⁹. Obok zmian organizacyjnych drugi kierunek przeobrażeń związany był z wymianą kadrową, mającą na celu wprowadzenie do Instytutu „marksistowskich” historyków. W konsekwencji w ŚIN pojawiła się nowa generacja badaczy, charakteryzujących się uwzględnianiem postulatów „służenia swymi wynikami budownictwu socjalistycznemu”. Wśród nich pojawili się m.in. wywodzący się z Referatu Historii Partii KW PZPR Adam Kałuża czy – przede wszystkim – Henryk Rechowicz. Ten pierwszy od 1 stycznia 1961 roku został nowym sekretarzem Instytutu, drugi od 1963 roku pełnił obowiązki wicedyrektora, a od 1968 roku dyrektora ŚIN³⁰.

Zmiany zachodzące na początku lat 60. XX wieku spowodowały, że moment ten można uznać za kolejną ważną wewnętrzną cezurę działania Instytutu. Dostrzegali to zresztą sami zatrudnieni w nim pracownicy. W swoim liście

do Jadwigi Miękińskiej-Pindur, biografki L. Brożka, Mirosław Fazan napisał bowiem po latach: „[...] dopiero po 1963 roku w Śląskim Instytucie Naukowym rządząca wówczas w Polsce partia »przejęła kierowniczą rolę«. Oczywiście pod tą formułką należy wpisać nazwiska ludzi, którzy odtąd decydowali o wszystkim, co działo się w Śląskim Instytucie Naukowym. Umocnienie kierowniczej roli trwało trochę czasu i dopiero gdzieś około 1966–1967 roku dały się odczuć tego skutki w postaci modyfikacji programów badawczych, programu »Zarania Śląskiego« oraz odsuwania od decyzji w sprawach niektórych – najczęściej starszych – ludzi. Coraz mniej do powiedzenia mieli J. Koraszewski, J. Ligęza, Z. Hierowski (zmarł zresztą w grudniu 1967), A. Targ i inni”. Dodawał jednocześnie, że w Instytucie doszło wówczas w jego ocenie do zerwania „...wielu nici śląskiej tradycji dziejowej i kulturalnej. Na plan pierwszy wysunęły się nauki prezentystyczne – ekonomia, socjologia, tzw. niemcoznawstwo, zlikwidowano natomiast Pracownię Historyczno-literacką i serię *Pisarze śląscy XIX i XX wieku* [...], program badawczy Zakładu Historii ograniczono do dziejów ruchu robotniczego oraz... powstań śląskich”³¹.

W trakcie istnienia Instytutu, w miarę zmieniającej się rzeczywistości, zmieniała się także jego struktura wewnętrzna. Po pierwszym okresie „krzepnięcia” Instytut określił swój profil jako regionalnej placówki naukowej, prowadzącej badania w dziedzinach historii, ekonomii, socjologii, etnografii, historii literatury, niemcoznawstwa oraz biografistyki³². W 1965 roku badania skoncentrowano w czterech podstawowych pracowniach: historycznej, niemcoznawczej, socjologicznej i ekonomicznej (w 1966 pracownie historyczna i socjologiczna zostały przekształcone w zakłady naukowe, w 1969 utworzono Zakład Badań Ekonomicznych, Zakład Stosunków Międzynarodowych powołano

dopiero na początku lat 70.)³³. Utworzenie zakładów spowodowało koncentrację badań na tej tematyce, nadanie nowych ram spowodowało też wprowadzenie planowania badań i profilowania ich zgodnie z oczekiwaniami władz. Powoli obecne stały się więc zagadnienia ideologiczne, obecne praktycznie w każdej dziedzinie (choć trzeba podkreślić, że nie były one jeszcze wyraźnie dominujące). Symbolem ewolucji stała się pierwsza zmiana na stanowisku dyrektora – w 1966 roku J. Koraszewskiego zastąpił K. Popiołek. Jednak właściwy kierunek przyniósł dopiero rok 1968, kiedy na miejscu K. Popiołka – nowego rektora Uniwersytetu Śląskiego – pojawił się przygotowywany do tej roli od dłuższego czasu lojalny historyk marksistowski – Henryk Rechowicz³⁴.

„Wizytówka” KW PZPR w Katowicach

Rok 1971 przyniósł Instytutowi kolejne przeobrażenia „strukturalne”, wieńczące wieloletnie zabiegi władz wojewódzkich³⁵. Nastąpiła wówczas zmiana statusu prawnego Instytutu, likwidująca dotychczas działający ŚIN prowadzony przez Stowarzyszenie³⁶. Uchwałą Rady Ministrów z 22 lutego 1971 roku ŚIN uzyskał status instytutu państwowo-resortowego, podlegającego bezpośrednio Prezydium WRN w Katowicach, a merytorycznie Wydziałowi I PAN w Warszawie. Stosowne przepisy wykonawcze prezydium WRN w Katowicach wydało w marcu 1971 roku, decydując o przejściu majątku i zobowiązań Stowarzyszenia przez nową jednostkę. Reorganizacja stała się przy tym kolejną okazją do „przeanalizowania przydatności pracowników” oraz wyrażenia indoktrynacji ośrodka i kontroli ze strony KW PZPR w Katowicach³⁷. Stowarzyszenie „Śląski Instytut Naukowy” zostało rozwiązane uchwałą Walnego Zgromadzenia 21 kwietnia 1971 roku³⁸.

Dekada lat 70. XX wieku stanowiła okres największej aktywności ŚIN, zarówno pod względem naukowym, jak i wydawniczym oraz „usługowym” (szczególnie w zakresie badań i ekspertyz, przygotowywanych na zlecenie władz partyjnych i państwowych województwa). Oceniając pracę ŚIN w latach 70. XX wieku K. Popiołek stwierdzał: „Instytut pracował w ścisłym porozumieniu z Komitetem Wojewódzkim PZPR w Katowicach, którego inspiracje i pomoc pozwoliły na ściślejsze wiązanie działalności naukowo-badawczej z potrzebami regionu oraz znaczne rozszerzenie działalności ekspertyzowej”³⁹. Poza dostarczaniem ekspertyz na żądane tematy Instytut prowadził badania, teraz już koncentrujące się na tematyce pożądanej przez władze partyjno-państwowe: przede wszystkim w czterech zasadniczych dziedzinach badawczych: historii (głównie najnowszych dziejach Polski, a szczególnie ruchu robotniczego i historii Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego), problematyce niemcoznawczej (głównie „walce z rewizjonizmem”), socjologii i ekonomii regionu. W związku z otrzymaniem na początku lat 70. XX wieku uprawnień doktoryzowania w zakresie nauk politycznych (wcześniej, pod koniec lat 60. Instytut posiadał analogiczne prawa z zakresu historii), coraz większe znaczenie zyskiwały także badania w zakresie nauk politycznych. Jak obrazowo opisywano konsekwencje tych działań: „przyjęcie tego profilu badawczego stało się podstawą do dynamicznego rozwoju Instytutu i podniesienia jego rangi naukowej”⁴⁰.

O roli i charakterze placówki w tym okresie świadczyć może także kierowanie placówką przez prominentnych działaczy partyjnych: po H. Rechowiczu kolejnego reprezentanta Referatu Historii Partii KW PZPR w Katowicach Jana Kantykę (od 1972 roku), a następnie kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach Jerzego Siemianowicza (od 1977 roku).

„Skaza na wizerunku”
Śląski Instytut Naukowy
w okresie „karnawału Solidarności”
i stanu wojennego

Burzliwe wydarzenia lat 1980–1983 roku nie ominęły i ŚIN oraz związanych z nim ludzi. Na przełomie września i października 1980 roku ukształtował się Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność” przy ŚIN. Wspominając tamte realia Andrzej Grajewski, jeden z ówczesnych pracowników Instytutu, pisał: „W sierpniu 1980 r. wyjechalśmy na objazd szlakami polskiego renesansu i w Kazimierzu nad Wisłą dowiedzieliśmy się o porozumieniu w Gdańsku. Rozpoczęły się gorące dyskusje. Wyjechalśmy jako jedna załoga, a wracaliśmy już mocno podzieleni, na tych, którzy byli zachwyceni tym, co się działo w Gdańsku i Szczecinie i zdecydowanych przeciwników”⁴¹. Ten czas spowodował jedyny chyba w dziejach udział pracowników ŚIN w „wielkiej polityce”.

Zorganizowane wybory przyniosły powstanie związkowych struktur (w postaci Komisji Zakładowej), których przewodniczącą została dr Krystyna Sajdok, zastępcą dr Henryk Wuttke, a sekretarzem A. Grajewski⁴². Część pracowników Instytutu podjęła aktywną działalność w ramach lub wspólnie z rodzajem się NSZZ „Solidarność” (także poza ŚIN). Wśród nich znalazł się A. Grajewski (w okresie od lutego do marca 1981 roku rzecznik prasowy Regionu Śląska i Zagłębia), G. Kraus (ekspert i doradca Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność”), H. Wuttke (doradca MKR w Jastrzębiu-Zdroju i działacz tzw. neo-„Znaku”, czyli ugrupowania, które w okresie posierpniowym utworzyło koncesjonowane przez władze Polski Związek Katolicko-Społeczny [PZK-S] i Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych w Warszawie)⁴³ oraz Rudolf

Buchała (od marca 1980 roku poseł na Sejm PRL, wybrany z list PZK-S i doradca NSZZ „Solidarność”)⁴⁴. Po drugiej stronie sporu pojawiło się środowisko skupione wokół Wsiewołoda Wołczewa (wówczas wicedyrektora ŚIN), który wraz z innymi pracownikami Instytutu – Szczepanem Wysockim i Stefanem Owczarem stanowią „grupę inicjatywną” tzw. Katowickiego Forum Partyjnego [KFP] (na początku swojej działalności używającego jeszcze zapisu „przy KW PZPR”). Formacja ta oceniana była jako „skrajnie reakcyjna”, skupiająca niewielką grupę radykalnych działaczy partyjnych (tzw. partyjni beton), której podstawowym celem było zwalczanie zarówno NSZZ „Solidarność”, jak i reformatorskiego skrzydła PZPR⁴⁵.

Konsekwencje spotkania się tak różnych światopoglądowo postaci w jednej instytucji mogły być tylko jedno: nasilenie działań obu środowisk oraz coraz częstsza konfrontacja ich poglądów i postaw. Kolejne miesiące od połowy 1980 roku zaznaczyły się w dziejach ŚIN szczególnie burzliwymi wydarzeniami, które przedstawiano w kolejnych latach jako okres „rozkładu, sporów i waśni politycznych, uniemożliwiających prawidłową działalność Instytutu”. Pogłębiający się konflikt między działaczami KFP a częścią środowiska ŚIN obejmował najróżniejsze sfery prac: choć właściwie dotyczył wyznawanych pryncypiów, w praktyce dotyczył głównie sporów na temat wykonywania obowiązków pracowniczych (łamanie dyscypliny pracy) i ograniczania istniejących przywilejów nomenklatury partyjnej (np. nadużyć wydawniczych niektórych pracowników)⁴⁶.

Trwająca przez kilkanaście miesięcy „rewolucja” została zduszona przez wydarzenia 13 grudnia 1981 roku stanu wojennego. Irena Sroka w okolicznościowej publikacji wspominała tamte realia

następująco: „Wprowadzenie stanu wojennego znacznie zaktywizowało działalność Katowickiego Forum, z inicjatywy którego już 14 grudnia 1981 r. przebywała i działała w Instytucie Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej, przesłuchując pracowników podejrzanych o kontakt i udział w spotkaniach organizowanych przez siły przygotowujące przemiany demokratyczne w Polsce. Równocześnie aresztowano i internowano kilku pracowników, członków i sympatyków »Solidarności«. I tak: doc. dra Gabriela Krausa, kierownika Zakładu Badań Socjologicznych i doradcę Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ »Solidarność«, dra Henryka Wuttke, wiceprzewodniczącego Komitetu Zakładowego NSZZ »Solidarność« przy ŚIN, członka Rady Biskupiej; oraz mgra Jerzego Warmusa, socjologa. Natomiast rezultatem działalności Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej były liczne kary partyjne za rzekomą działalność niezgodną ze statutem partii. I tak np. ukarany został dyrektor ŚIN prof. Jerzy Pietrucha oraz jego zastępca doc. Władysław Zieliński, sekretarz POP prof. dr hab. Piotr Radzikowski oraz prof. dr hab. Jan Walczak (wykluczenie z partii). Podkreślić należy, iż owe »wyroki« wydawane były w gabinecie członka Forum. Nie pozostały bez wpływu na indywidualne decyzje niektórych pracowników odejścia z Instytutu (np. doc. dra hab. Władysława Zielińskiego)”⁴⁷. Przywołana Komisja Weryfikacyjna do Spraw Kadrowych [inaczej określana w źródłach także jako Komisja ds. Oceny Pracowników Naukowo-Badawczych Instytutu], powołana została na początku 1982 roku przez wojewódzkie władze stanowo-wojenne (formalnie decyzją wojewody katowickiego). Oprócz odwołania dyrekcji ŚIN zmieniła obsadę personalną kierowników wszystkich zakładów i rozwiązała umowy o pracę

ze wszystkimi pracownikami nauko-wo-badawczymi⁴⁸. Ogółem, biorąc pod uwagę zatrudnianie nowych pracowników, podjęto decyzje personalne wobec kilkudziesięciu osób, grupy 21 z nich nie przywrócono w wyniku weryfikacji do pracy, choć (czego dowiodło późniejsze postępowanie przed Sądem Pracy czy Terenową Komisją Odwoławczą ds. Pracy w Katowicach) co najmniej w przypadku części z nich decyzja miała jednoznacznie polityczne podstawy⁴⁹.

Krótki okres lat 1979–1982 przyniósł Instytutowi trzech nowych dyrektorów. Od 1979 roku na czele placówki stanął Bohdan Jałowiecki, zastąpiony w 1981 roku przez Jerzego Pietruchę, który z kolei został na początku 1982 roku odwołany ze swojego stanowiska, podobnie jak cały skład dyrekcji i wszyscy kierownicy zakładów. Z dniem 1 lutego 1982 roku funkcję dyrektora ŚIN powierzono Zdzisławowi Górczy⁵⁰. Nowy dyrektor, przybyły formalnie spoza Instytutu (choć w przeszłości wchodził w skład różnych instytutowych gremiów), był wcześniej reprezentantem wojewódzkich władz partyjno-państwowych (kierownikiem Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach, sekretarzem do spraw nauki i oświaty KW PZPR i wicewojewodą katowickim⁵¹).

ŚIN po wprowadzeniu stanu wojennego stał się ponownie instytucją zatrudniająca „prawomysłnych” naukowców. Na czele placówki stał były wicewojewoda i sekretarz KW PZPR, sekretarzem Instytutu był były członek Komisji Kultury przy KW PZPR w Katowicach, w latach 80. XX wieku członek Rady Miejskiej Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego w Katowicach (Andrzej Szefer)⁵². Okres po wprowadzeniu stanu wojennego z oczywistych powodów stanowił kolejny „początek” działalności Instytutu, przede wszystkim przynosząc ogromne przeobrażenia kadrowe⁵³. W efekcie wymuszonej reorganizacji w murach placówki

zamiast doświadczonych samodzielnych pracowników nauki pojawiła się duża grupa młodych absolwentów wyższych uczelni, często nie radzących sobie z nowymi zadaniami⁵⁴.

„Totalna stabilizacja” – Śląski Instytut Naukowy przed 1989 rokiem

Po weryfikacji stanowo-wojennej Instytut znalazł się w trudnym dla siebie położeniu – musiał na nowo definiować własne miejsce w świecie naukowym, a także w specyfice górnośląskiej. W połowie lat 80. XX wieku coraz wyraźniej dostrzegano dwa najważniejsze mankamenty funkcjonowania Instytutu: duży ruch kadrowy oraz wąską specjalizację badawczą pracowników. Prowadzone do 1985 roku prace badawcze oparte były o przygotowywane co roku nowe plany, powodujące rozdrobnienie badań, a w konsekwencji dużą liczbę tematów badawczych (np. w 1985 roku realizowano ich 43) i brak powiązań Instytutu z innymi placówkami naukowymi („izolację Instytutu w stosunku do wiodących ośrodków badań naukowych w Polsce”)⁵⁵. Sposobem na poprawę drugiego elementu były podjęte próby włączenia ŚIN do prac prowadzonych przez inne placówki naukowe (np. Akademię Nauk Społecznych w Warszawie oraz warszawski Instytut Kształtowania Środowiska)⁵⁶, realizacja zadań zleconych (m.in. przez urzędy miejskie górnośląskich miast czy Wojewódzki Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków)⁵⁷. Barwnie określiła realia funkcjonowania Instytutu w 1985 roku K. Sajdok, zdaniem której „jedyna placówka humanistyczna w województwie katowickim musi[ła] się utrzymywać jak zakład produkcyjny”⁵⁸. Dość symptomatyczne pozostają także słowa Alojzego Melicha, wypowiedziane podczas posiedzenia Rady Naukowej

Instytutu, podsumowując działalność ŚIN w 1984 roku. Przewodniczący Rady Naukowej ŚIN zwrócił wówczas uwagę na fakt, że „w regionie odczuwa się brak klimatu emocjonalnego (zainteresowania) dla pracy naukowej”⁵⁹. W rok później, podczas posiedzenia Kolegium ŚIN, podsumowującego 1985 rok, ten sam naukowiec dodał: „Nie zawsze władze wojewódzkie wiedzą, czego można od Instytutu oczekiwać, dlatego sam powinien im to podpowiadać. Region nasz jak żaden inny potrzebuje pomocy nauki, dzięki czemu ŚIN teraz ma do odegrania ważną rolę. Funkcjonując w zmienionych warunkach (musi szukać zleceniodawców), nie może jednak pozwolić zepchnąć się z wytyczonej drogi”⁶⁰.

Rok 1986 przyniósł kolejne zmiany statusu prawnego ŚIN. Do tego roku Instytut działał jako jednostka budżetowa, podlegała wojewodzie katowickiemu, a merytorycznie nadzorowana nadal przez Wydział I (Nauk Społecznych) PAN. Na podstawie ustawy z 25 lipca 1985 roku o jednostkach badawczo-rozwojowych od marca 1986 nastąpiła zmiana, w konsekwencji której – przede wszystkim – Instytut musiał odtąd wykazać się „samodzielnością finansową” (podejmowane prace musiały być już nie tylko ważne naukowo, ale również atrakcyjne dla potencjalnych zainteresowanych)⁶¹. W pierwszym roku „nowy eksperyment” teoretycznie przyniósł sukces, a ŚIN (przynajmniej formalnie) osiągnął pełną samowystarczalność, choć było to możliwe dzięki temu, że „udało się sprzedać wszystkie prace rozpoczęte w 1986 roku w ŚIN”⁶². W praktyce sytuacja finansowa ŚIN systematycznie się pogarszała. Mimo podejmowanych prób (składanych do wojewody kolejnych wniosków o przywrócenie statusu jednostki budżetowej, powoływania się na „bardziej trwałe związanie programu badawczego ŚIN z potrzebami regionu”), status nie uległ zmianie⁶³.

W 1987 roku ze stanowiska dyrektora ustąpił Z. Górczyca⁶⁴. Od 1 marca do wyboru następcy (przez blisko rok – do 31 stycznia 1988 roku) pełniąc obowiązki dyrektora była Lucyna Frąckiewicz, od połowy 1987 roku łącząc je także z funkcją dziekana Wydziału Przemysłu Akademii Ekonomicznej w Katowicach⁶⁵. Rok ten był ostatnim rokiem względnej stabilizacji ŚIN, możliwej głównie dzięki podjęciu przez WRN w Katowicach decyzji o finansowaniu Instytutu, jednocześnie nowe przepisy doprowadziły do „wygaszenia” uprawnień do doktoryzowania w ŚIN⁶⁶. Szczyłkowy okres PRL był czasem, w którym dla ŚIN nowej formuły starały się szukać także ówczesne władze wojewódzkie. Wobec silnego środowiska humanistów zdawano sobie sprawę, że dotychczasowe profile badawcze w zasadzie muszą być utrzymane (zwłaszcza wobec coraz wyraźniejszego renesansu badań regionalnych), próbowano jednak poszerzyć zasięg działalności Instytutu m.in. o badania prognostyczne czy kwestie ochrony środowiska.

W 1988 roku kolejnym dyrektorem został Jacek Wódcz – socjolog i prawnik z Uniwersytetu Śląskiego. Obejmując kierownictwo placówki planował sprofilowanie prac ŚIN w dwóch płaszczyznach: z jednej strony Instytut miał pełnić odtąd rolę organizatora i koordynatora badań „specyficznie regionalnych” (jeszcze mało rozwijających się w skali kraju); z drugiej zaś ważnym miał stać się wymiar praktyczny („że ta władza, która płaci i powołuje, będzie chciała ekspertyzy, opinii ogólnych etc.”). Ówczesne władze wojewódzkie aprobowaly tę wizję, pozostawiając władzom Instytutu dość dużą swobodę działania, oczekując jednocześnie pozyskiwania zewnętrznych źródeł finansowania prac badawczych. Jednocześnie praktycznie niewidoczny stał się nadzór KW PZPR, działalność ŚIN znalazła się pod wyłączną kontrolą władz administracyjnych regionu⁶⁷.

„Zbędny balast” po PRL – ŚIN w realiach III RP

Gwałtowna zmiana sytuacji społeczno-politycznej, stanowiąca konsekwencje przeobrażeń ustrojowych i upadku PRL w 1989 roku, istotnie wpłynęła także na ŚIN. Coraz gorzej wyglądały podstawy ekonomiczne funkcjonowania placówki, do czego silnie przyczyniło się pojawiające się od sierpnia 1989 roku zjawisko hiperinflacji. Wynagrodzenia oferowane pracownikom zaliczane były do bardzo niskich, a brak płynności finansowej powodował *de facto* postawienie Instytutu w stan powolnej likwidacji (mimo wciąż prowadzonej działalności naukowej). Zarówno władze ŚIN, jak i sami pracownicy głównej szansy poradzenia sobie z kryzysem niezmiennie upatrywali w zmianie statusu placówki i przejściu z jednostki samofinansującej się w regionalną jednostkę badawczą, finansowaną z budżetu Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach (jako tzw. zakład budżetowy), choć i w tym przypadku dostrzegali niebezpieczeństwo trudności z pozyskaniem odpowiednio dużej kwoty w ramach niezbędnych dochodów własnych⁶⁸. Przeciągające się prace nad przekształceniem placówki przyniosły jeszcze jedną konsekwencję – kolejną zmianę kierownictwa – 30 października 1990 roku dyrektorem ŚIN przestał być J. Wódz, jego stanowisko (jako dyrektor komisyjny) przejął od 1 listopada 1990 roku Łucja Ginko.

Ostatni okres Instytutu rozpoczął się wraz z uchwaleniem 22 lutego 1991 roku ustawy o jednostkach badawczo-rozwojowych. Konsekwencje zmian dotyczyły różnych obszarów, jednak najważniejszą pozostawała potrzeba wypracowywania przez ŚIN części środków, niezbędnych dla prowadzenia dalszej działalności. Od początku marca 1991 roku, po kilkumiesięcznych „poszukiwaniach”, na czele instytucji stanął ostatni dyrektor ŚIN,

socjolog Wojciech Świątkiewicz (pełnił obowiązki od 1 marca 1991 do 31 lipca 1992 roku)⁶⁹. Podobnie jak jego poprzednik był on także wówczas pracownikiem Uniwersytetu Śląskiego, został do objęcia funkcji namówiony przez wojewodę Wojciecha Czecha, a jego osoba miała gwarantować niejako „nowe otwarcie” (nie był bowiem związany z dotychczasową partyjną nomenklaturą)⁷⁰. Okres jego „urzędowania” wiązał się z prowadzonymi jeszcze kolejnymi działaniami „naprawczymi”, m.in. 2 marca 1991 roku Instytut przyjął nowy statut. Zgodnie z zawartą w nim koncepcją pracy ŚIN miał odtąd koncentrować swoją aktywność na „całokształcie skomplikowanej problematyki Śląska”, realizowanej poprzez działania różnych nieetatowych komisji, których zadaniem stawać miało się organizowanie i zamawianie prac badawczych „z zewnątrz” (w czym także miał upodobnić się do swoich poprzednich „wcieleni”). Zamierzano także wyraźniej niż do tej pory nawiązywać do doświadczeń dwudziestolecia międzywojennego (zwłaszcza dokonań Romana Lutmana i ks. Emila Szramka). Na niebezpieczeństwo wynikające z założenia prowadzenia działalności wyłącznie „usługowej” zwrócił zresztą uwagę nadzorujący Instytut Komitet Badań Naukowych (nowo upoważniony organ centralny, powołany w celu dystrybucji środków finansowych na naukę), który w piśmie z 3 marca 1991 roku, skierowanym do władz ŚIN, pisał: „Proponowane przez Strony alternatywne struktury organizacyjne zreorganizowanego Instytutu, mające w sferze działalności naukowej funkcjonować w znacznej części lub wyłącznie na zasadzie zleceń w oparciu o doraźnie powoływane zespoły z ograniczonym udziałem własnych pracowników naukowych lub nawet bez nich, mogą nie pozwolić na powołanie rady naukowej, a tym samym na utrzymanie przez Instytut statusu jednostki badawczo-rozwojowej”⁷¹.

Maciej Fic, 35 lat badań humanistycznych na Górnym Śląsku...

61

Jeszcze we wrześniu 1991 roku toczyło się postępowanie, mające na celu reorganizację ŚIN i powołanie w jego miejsce nowego tworu. Zgodnie z wymaganiami ustawy o jednostkach badawczo-rozwojowych, by taki proces mógł zostać przeprowadzony, wymagana była jednak wcześniejsza formalna likwidacja ŚIN⁷². I ten proces – formalna likwidacja ŚIN – został przeprowadzony przez W. Czecha 31 grudnia 1992 roku⁷³. Niestety, w ślad za tym nie powołano do życia „nowego wcielenia”. W okolicznościowym tekście z połowy lat 90. XX wieku I. Sroka zwróciła uwagę na „skomplikowaną procedurę” oraz „oficjalne i zakulisowe działania” likwidatorskie⁷⁴. Mimo wszystko trwała likwidacja ŚIN była dla środowiska naukowego województwa zaskoczeniem. O planach, jakie ostatni dyrektor wiązał z istnieniem placówki, świadczy choćby podpisana w grudniu 1991 roku umowa o współpracy między ŚIN a Instytutem Śląskim (Slezskym ustawem ČSAV) w Opawie, przewidująca kontynuację dotychczasowej współpracy na lata 1992–1995⁷⁵. Doraźnym rozwiązaniem stało się powołanie do życia fundacji pod nazwą Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris, która przy pomocy powołanego do życia Instytutu Górnośląskiego przejęła m.in. wydawanie części instytutowych periodyków: „Zarania Śląskiego” i „Studiów i Materiałów z Dziejów Śląska”⁷⁶.

Wbrew pozorom, proces likwidacji Instytutu nie spotkał się z powszechnym uznaniem, ani bezpośrednio po jego dokonaniu, ani w kolejnych latach. Tuż po likwidacji, na łamach „Dziennika Zachodniego” Bogumiła Hrapkiewicz zawarła następującą puentę: „Jak na ironię krach następuje w momencie, kiedy już wydawało się, że w nowych warunkach ustrojowych będzie wreszcie możliwe odkłamywanie historii Górnego Śląska, uzupełnienia w niej białych plam. Także w samym Instytucie podjęto próby zerwania etykietek,

Zaranie Śląskie 1/2015

62

jakie przyłgnęły do niego w latach siedemdziesiątych XX wieku. Niektórym marzył się powrót do znakomitych początków placówki w II Rzeczypospolitej, kiedy to w ciągu zaledwie paru lat od wybuchu wojny udało się stworzyć bardzo prężny ośrodek naukowy, mogący z czasem stanowić przeciwwagę dla znakomicie rozwiniętego niemieckiego śląskoznawstwa. Z tą myślą przecież stworzono w 1934 roku Instytut Śląski w Katowicach. Stąd także miała emanować na całą Rzeczpospolitą wiedza o Śląsku, by przestał być – jak pisała Zofia Kossak-Szczucka »krajem nieznanym«. W tym zresztą duchu próbował kontynuować swoją działalność Instytut reaktywowany w 1945 roku, ale nie był w stanie rozwinąć skrzydeł, bo go w 1948 roku zamknięto, a po uruchomieniu w 1957 wyznaczono całkiem nową rolę do spełnienia. Czy po raz trzeci będzie musiał zamknąć podwoje?”⁷⁷. Podobnie krytyczna ocena likwidacji instytucji pojawiała się w kolejnych latach. Pod koniec XX wieku J. Walczak pisał: „nie miał więc racji wojewoda Wojciech Czech likwidując w roku 1992 ŚIN pod pretekstem, że był on »tubą« KW PZPR. [...] Instytut spełniał różne zadania. Prowadził badania wielokierunkowe. Oprócz publikacji miłych KW PZPR, wydawał rzeczy potrzebne całemu regionowi”⁷⁸. Podobne głosy są słyszane współcześnie (z perspektywy 2011 roku decyzję o likwidacji jako „nieodpowiedzialną” ocenił np. Marian M. Drozdowski⁷⁹).

Osiągnięcia Śląskiego Instytutu Naukowego

Trudno w krótkim tekście ukazać dorobek 35 lat istnienia ŚIN, warto jednak dokonać skrótovej charakterystyki. Wśród najważniejszych dokonań Instytutu w zakresie regionalnych badań historycznych wskazać należy podejmowanie badań

dotyczących stosunków polsko-niemieckich, okresu II RP, a zwłaszcza historii powojennej Polski (przede wszystkim Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego). Pod egidą ŚIN powstały monografie miast i zakładów przemysłowych tego obszaru, wznowiono wydawanie „Zarania Śląskiego” oraz utworzono własne serie: „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” i „Studia i Materiały z Dziejów Województwa Katowickiego w Polsce Ludowej” (zmienione w „Studia i Materiały z Dziejów Polski Ludowej”), które stały się podstawowym nośnikiem ustaleń naukowych pracowników i współpracowników Instytutu. Dla celów popularyzatorskich przygotowano ponadto biuletyny informacyjne ŚIN. Wśród zagadnień dwudziestolecia międzywojennego jednym z głównych tematów były z pewnością badania nad okresem powstań śląskich i plebiscytu (ukazało się m.in. 3 tomy *Zróżel do dziejów powstań śląskich*). Prowadzono badania nad okresem II wojny światowej (główną uwagę koncentrowano na zagadnieniach kampanii 1939 roku, polityce III Rzeszy oraz funkcjonowaniu polskiego państwa podziemnego), sporządzono Kartotekę Ofiar Faszyzmu. W dużym zakresie publikowano na temat ruchu robotniczego i komunistycznego w powojennej Polsce (choć z oczywistych względów były to prace „zainfekowane ideologicznie”). Niemal przez cały okres istnienia Instytutu prowadzone były prace związane z gromadzeniem materiałów do Śląskiej Kartoteki Biograficznej, a następnie *Śląskiego Słownika Biograficznego* (wydano ostatecznie 3 tomy). Naukowcy z Instytutu podjęli ponadto wysiłek gromadzenia wspomnień i relacji uczestników XX-wiecznej historii Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, choć obok ważnych wspomnień i relacji – np. powstańców śląskich – pojawiło się szereg relacji obarczonych niebezpieczeństwem subiektywizmu i ahistorycznej

interpretacji – zwłaszcza dotyczących działalności w Komunistycznej Partii Polski, Polskiej Partii Robotniczej, młodzieżowych organizacji związkowych (Związku Walki Młodych i Związku Młodzieży Polskiej)⁶⁰. Ważnym przedsięwzięciem, zainicjowanym na początku lat 80. XX wieku, było podjęcie prac nad Encyklopedią Górnośląską (projekt pojawiał się także pod nazwą *Zarys encyklopedyczny regionu albo Encyklopedia Śląska*), która w zamierzeniach miała stanowić bardzo dobry sposób spożytkowania dotychczasowych badań, być pretekstem do integracji badaczy śląskiej problematyki, a gromadzone materiały miały stać się „bogatym i pełnym bankiem informacji o regionie”. Niestety, mimo trwających blisko dekadę prac zgromadzone materiały nigdy nie ukazały się drukiem⁶¹. Oczywiście badania naukowe prowadzono także w pozostałych dziedzinach wchodzących w zakres działalności prac ŚIN (głównie ekonomii, socjologii i nauk politycznych, niemcoznawstwa). We wszystkich tych dziedzinach obok prac serwilistycznych i silnie nasiąkniętych elementami ideologizacji pojawiały się rzetelne opracowania naukowe, mające także współcześnie istotny walor informacyjny i poznawczy.

Ponadto ŚIN wykształcił i dostarczył regionowi szereg znaczących postaci życia naukowego. Dzięki otrzymaniu uprawnień doktryzowania w zakresie historii, a następnie nauk politycznych wypromował dość liczne grono doktorów, wśród których znajdowali się zarówno działacze partyjni (najbardziej znane postaci to Zdzisław Gorczyca czy Mirosław Wierzbicki), ale także znaczące postaci świata nauki, zwłaszcza związanego ze strukturami Uniwersytetu Śląskiego (profesorów: Adama Hrebendę, Tomasza Fałęckiego, Jana Kantykę, Franciszka Serafina, Jana Walczaka, Marię W. Wnatowicz, Władysława Zielińskiego czy

Mirosława Fazana). Łącznie w okresie swego istnienia w Instytucie nadano 38 doktoratów (25 z historii i 13 z nauk politycznych), zaś szereg innych osób zatrudnionych uzyskiwało swoje kolejne awanse zawodowe w innych ośrodkach naukowych kraju (by wymienić tylko Rudolfa Buchałę czy Jerzego Pietruchę), a także NRD (Szymona Wysockiego).

Podsumowanie

Ponad wszelką wątpliwość ŚIN przez wiele lat był placówką, którą można określić mianem jednostki „pod specjalnym nadzorem”. Świadczyć może o tym stawianie na jego czele ważnych postaci, które w trakcie swojej kariery pełniły ważne funkcje w innych strukturach. Jacek Koraszewski był dyrektorem Biblioteki Śląskiej w Katowicach i posłem na Sejm PRL, Jerzy Siemianowicz i Zdzisław Gorczyca wypełniali istotne funkcje w wojewódzkich strukturach PZPR; Kazimierz Popiołek i Henryk Rechowicz – obowiązki rektorów Uniwersytetu Śląskiego; Bohdan Jałowiecki; Jacek Wódz i Wojciech Świątkiewicz – prorektorów tej uczelni, a Jan Kantyka dziekana Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego. Część ważnych naukowców, związanych z Instytutem (m.in.: H. Rechowicz, Jan Walczak, J. Kantyka), należała do grupy aktywnych działaczy i historyków PZPR (związanych głównie z Referatem I historii Partii KW PZPR w Katowicach).

Próby syntetycznej (i oczywiście nieco uproszczonej) charakterystyki Instytutu i zachodzących wewnątrz niego przeobrażeń można zresztą dokonać nawet poprzez sylwetki dyrektorów placówki. ŚIN J. Koraszewskiego (1957–1966) to przejście od stosunkowo niezależnej placówki badawczej do instytutu uprządkowanego przez regionalne struktury KW PZPR dla realizacji własnych

potrzeb. Instytut K. Popiołka (1966–1968) to struktura zależna już od władz partyjno-państwowych, ale wciąż traktowana jako nieco nieprzewidywalna. ŚIN pod kierownictwem H. Rechowicza (1968–1972), J. Kantyki (1972–1977) i J. Siemianowicza (1977–1979) to już posłuszna władzy placówka, w dużej mierze zaangażowana ideologicznie. Okres funkcjonowania Instytutu pod kierunkiem kolejnych dwóch dyrektorów: B. Jałowieckiego (1979–1981) i J. Pietruchy (1981–1982) – to czas przewartościowania części działań i polaryzacji stanowisk pracowników. Rządy byłego wicewojewody Z. Gorczycy (1982–1987) to moment ponownego uporządkowania ŚIN zgodnie z oczekiwaniami władz, ale jednocześnie nasilających się trudności w jego działalności. Kadencje pełniące obowiązki dyrektora Lucyny Frąckiewicz (1987–1988) i przedostatniego dyrektora J. Wodza (1988–1990) to próba zachowania kontroli władz politycznych przy jednoczesnym przeprofilowaniu badawczym i organizacyjnym. ŚIN w ostatnim okresie swego istnienia, kierowany przez W. Świątkiewicza (1991–1992), to instytucja usiłująca utrzymać się „na powierzchni”, starająca się także coraz wyraźniej sięgać i odwoływać do międzywojennych i powojennych tradycji Instytutu Śląskiego.

Gwałtowna likwidacja Instytutu z upływem czasu nosła coraz wyraźniejsze sygnały środowisk, zainteresowanych jego restytucją. Ich wyrazicielem w osiem lat po likwidacji placówki był m.in. Tadeusz Kijonka, który podczas Kongresu Kultury na Górnym Śląsku (26 września 1998 roku) powiedział: „Nadal budzi sprzeciw pośpieszna likwidacja Śląskiego Instytutu Naukowego, co ostatecznie skończyło się zmarnowaniem nie tylko dorobku tej placówki, ale i utratą obiektu. A wystarczyło zmienić statut, dokonać zdecydowanych zmian kadrowych i nadać pożądany kierunek badawczy. Właśnie teraz, gdy nastal korzystny czas dla

badania regionalnych i śląskoznawczych, zlikwidowany Instytut mógłby rozwinąć działalność w nawiązaniu do najlepszych, przedwojennych tradycji Instytutu Śląskiego w Katowicach⁸². Podczas tego samego spotkania o reaktywację Instytutu zabiegali także inni uczestnicy, m.in. L. Frąckiewicz, która wskazywała na jego rolę w procesie restrukturyzacji regionu. Stawiając wniosek o ponowne utworzenie placówki podkreślała, że nie musi ona nosić dotychczasowej nazwy (Michał Lubina, ówczesny dyrektor Biura Sejmiku Samorządowego Województwa Katowickiego, proponował: Instytut Badań Śląskoznawczych), ale że powinna prowadzić szerokie badania diagnostyczne nad przemianami, a wykonywane prace winny „służyć decydom różnym szczebli dla podejmowania decyzji w imię interesu społecznego ludności regionu”⁸³. Zadość tym oczekiwaniom przyniósł dopiero rok 2011, a wraz z nim powołanie do życia Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej⁸⁴.

Przypisy

1 Przedstawionej problematyce autor poświęca odrębną pracę. Por. M. Fic, *Między nauką a propagandą*. Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (1957–1992).

2 Por. S. Gajda, *Towarzystwa naukowe, instytucje naukowo-badawcze, szkoły wyższe, w: Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*, red. A. Barciak, E. Chojcecka, S. Fertacz. Katowice 2012, t. 2, s. 110; J. Hulewicz, *Wydawnictwa śląskie Polskiej Akademii Umiejętności*, w: *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952. Nauki Humanistyczne i Społeczne. Materiały z sesji jubileuszowej*. Kraków 3–4 V 1973, Wrocław 1974, s. 47–49; M. Dyba, *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939*, Katowice 1993, s. 100.

3 Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej jako: AP Kat.], Śląski Instytut Naukowy

im. J. Koraszewskiego w Katowicach [dalej jako: ŚIN], sygn. 1/618, k. 118–119, W. Zieliński, W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego (maszynopis); S. Gajda, *Towarzystwa naukowe...*, s. 110; J. Wyrozumski, *Polska Akademia Umiejętności wobec Śląska w dwudziestolecu międzywojennym*, w: *Katowice. W 143. rocznicę uzyskania praw miejskich*, red. A. Barciak, Katowice 2009, s. 198–199; M. Dyba, *Kształtowanie się polskiego środowiska...*, s. 100–101; J. Wyrozumski, *Słowo wstępne*, w: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, red. S. Kutrzeba, Kraków 2013 [reprint wydania z 1933], s. IV–V.

4 Szerzej por. Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Polska Akademia Umiejętności, sygn. PAU I-44, Korespondencja i sprawozdania w sprawach monografii historycznych i prac o kulturze; sygn. PAU I-45, Sprawa Historii Śląska, t. 1–2, 1928–1938; sygn. PAU I-46, Sprawa Historii Śląska, t. 3 i nast, 1927–1938; Sprawozdanie z czynności Komitetu Wydawnictw Śląskich od marca 1933 do czerwca 1934. Kraków 1934; III sprawozdanie z czynności Komitetu Wydawnictw Śląskich od połowy listopada 1934 do czerwca 1936, Kraków 1936.

5 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 3, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 34–37, W. Zieliński, Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach (maszynopis).

6 Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok. Plan naukowo-badawczy na 1981 rok. Katowice 1980, s. 3; R. Lutman, *Nowy Śląsk – nowe zadania*, „Zaranie Śląskie” 1945, z. 1, s. 2; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 35, W. Zieliński, Pierwsze piętnastolecie Instytutu...

7 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 3, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; S. Rosenbaum, *Między „ośrodkiem badań” a „placówką wychowania w duchu socjalizmu”*. KW PZPR w Katowicach wobec Śląskiego Instytutu Naukowego w początkach jego działalności, w: „Przewodnia siła Narodu”. Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990, red. T. Kurpierz, Katowice 2010, s. 100; J. Glensk, *Roman Lutman*, Opole 1986, s. 20–21.

8 Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok..., s. 3; K. Popiołek, *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*, w: *25-lecie reaktywacji Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*, Katowice 1988, s. 8; S. Rosenbaum, *Między „ośrodkiem badań”...*, s. 100.

9 J. Glensk, *Roman Lutman*, Opole 1986, s. 20–21.

10 Por. M. Fic, *Pamięć o powstaniach w Polsce Ludowej – przypadek Klubu Pisarzy Powstańców*, w: *Spór o Górny Śląsk 1919–1922*, red. M. Białokur, A. Dawid, Opole 2011, s. 292–294.

11 Por. S. Senft, *Meandry Instytutu Śląskiego w latach 1939–1956*, w: *Instytut Śląski 1934...*, s. 37; A. Topol, *Ludzie „Ojczyzny”. Ślązacy w organizacji narodowej „Ojczyzna” w latach 1939–1949*, Katowice 2012, s. 92.

12 Por. W. Nawrocki, *Życie literackie*, w: *Kultura Górnego Śląska...*, s. 66; J. Walczak, *General Jerzy Ziętek. Biografia*, Katowice 1996, s. 305; M. Fic, *Polski Górny Śląsk. Rola regionalnych elit kulturalnych w procesie kształtowania powojennej rzeczywistości*, w: *Polskie niepodległości. Wizje państwa i społeczeństwa w okresach przełomów 1918–1945–1989*, red. J. Faryś, P. Słowiński, T. Sikorski, Gorzów Wielkopolski 2009, s. 280.

13 Por. J. Koraszewski, *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach*, „Zaranie Śląskie” 1957, z. 1/2, s. 27; A. Topol, *Kazimierz Popiołek i jego czasy (1903–1986)*, Katowice–Warszawa 2004, s. 65; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 37–52, W. Zieliński, Pierwsze piętnastolecie Instytutu...

14 J. Koraszewski, *Śląski Instytut Naukowy...*, s. 28; A. Topol, *Kazimierz Popiołek...*, s. 65; I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach – zamknięta karta (1957–1992)*, w: *Instytut Śląski 1934...*, s. 77; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 183, J. Pieter, *Od Instytutu Śląskiego do Śląskiego Instytutu Naukowego (maszynopis)*.

15 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 1, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 4, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983.

16 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 1, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

17 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 2, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat., Komitet Wojewódzki PZPR w Katowicach [dalej: KW PZPR Kat.], Posiedzenia Sekretariatu [dalej: Pos. Sekr.], sygn. 301/V/317, k. 56, Notatka w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego; J. Koraszewski, *Śląski Instytut Naukowy...*, s. 28; A. Topol, *Kazimierz Popiołek...*, s. 65–66; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 142, Odpis Uchwały nr 2/57 z dnia 13 marca 1957 r. w sprawie powołania „Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach”.

18 J. Koraszewski, *Śląski Instytut Naukowy...*, s. 28; I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 77; J. Kokot, *Instytut Śląski. Instytut Naukowo-Badawczy (1957–1972)*, Opole 1972, s. 3.

19 „Dziennik Zachodni” 1957, nr 95.

20 Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Wykaz dyrektorów naczelnych.

21 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 6, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 58, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

22 I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 78.

23 S. Rosenbaum, *Między „ośrodkiem badań”...*, s. 104.

24 Podobnie krytyczne opinie działalności A. Targa przedstawiono także w innych dokumentach tamtego okresu. Por. Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej jako: AAN], Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Wydział Organizacyjny – Komitet Wojewódzki w Katowicach, Posiedzenia egzekutywy, sygn. 237/VII-2984, k. 142, Sytuacja polityczna na Ziemiach Odzyskanych województwa zaobserwowana przez Wydział Propagandy KW PZPR 18 listopada 1957 r.; M. Fic, *Wilhelm Szewczyk (1916–1991) – śląski polityk i działacz społeczny*, Katowice 2007, s. 152–153; A. Topol, *Ludzie „Ojczyzny”. Ślązacy w organizacji narodowej...*, s. 153.

25 Tamże.

26 J. Koraszewski, *Śląski Instytut Naukowy...*, s. 30.

27 AAN, Centralne Archiwum KC PZPR [dalej: CA KC PZPR], sygn. 253, k. 1, Pismo

Zdzisława Kaczmarka do ministra Tadeusza Kochanowicza z 12 lipca 1961 roku.

28 Por. AAN, CA KC PZPR, sygn. 253, k. 89, Sprawozdanie z prac Komisji Partyjno-Rządowej ds. placówek naukowo-badawczych (okres kwiecień 1961 – styczeń 1962).

29 AAN, Komisja Kwalifikacyjna Pracowników Nauki, sygn. 290/749, k. 3, Uchwała RM z 5 XII 1962; J. Kokot, *Instytut Śląski...*, s. 5–6.

30 Por. AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/396, k. 3, Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach, odbytego w dniu 13 stycznia 1961; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 5, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); AP Kat., ŚIN, sygn. 9/109a, k. 73, Pismo dyrektora ŚIN J. Koraszewskiego z 31 października 1964 r.; I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 82; M. Fic, Rechowicz Henryk, prof. dr hab. (biogram), w: „*Non omnis moriar*”. *Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*, red. A. Barciał, Katowice 2008, s. 305–307; A. Malicki, *Kilka słów wprowadzenia*, w: H. Rechowicz, *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*, Katowice 2012, s. 8.

31 Za: J. Miękina-Pindur, *Ludwik Brożek „śląski Estreicher”*. *Sylwetka bibliologa, bibliofila i regionalisty*, Katowice 2001, s. 75.

32 Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok..., s. 4.

33 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/47, k. 19, Protokół Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 11 maja 1965 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 140–141, Notatka Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w sprawie powołania Pracowni Ekonomicznej; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/48, k. 5–8, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 31 marca 1966 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 22, Plan naukowy Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach na 1965 rok; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 125, Protokół obrad Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 4 lipca 1969 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 109, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 29 marca 1971 r.; A. Brenzc, *Organizacja*

i aktualna sytuacja badań niemoznanawczych w Polsce, w: *Niemcy współczesne jako przedmiot badań nauki polskiej 1945–1970*, red. J. Rachocki, Poznań 1971, s. 29–30.

34 A. Topol, *Kazimierz Popiołek...*, s. 66; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/190, k. 32–34, Notatka dotycząca działalności prof. dra Henryka Rechowicza w Śląskim Instytucie Naukowym.

35 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 34, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 20 marca 1970 roku; AP Kat., KW PZPR Kat., Posiedzenia Egzekutywy, sygn. 301/IV/588, k. 45, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

36 Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 25, k. 2, Pismo dyrekcji ŚIN do Prezydium WRN w Katowicach z 6 maja 1971; k. 1, Decyzja Prezydium WRN w Katowicach w sprawie wykreślenia z rejestru stowarzyszeń i związków stowarzyszenia pn. Śląski Instytut Naukowy.

37 AP Kat., ŚIN, sygn. 24, k. 33, Zarządzenie nr 3/71 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z dnia 9 marca 71; Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1971, Katowice 1972, s. 3; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 5, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; K. Popiołek, *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*, s. 11.

38 K. Popiołek, *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*, s. 11; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 13, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 czerwca 1970 roku.

39 K. Popiołek, *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*, s. 19.

40 AP Kat., ŚIN, sygn. 9/190, k. 32, Notatka dotycząca działalności prof. dra Henryka Rechowicza w Śląskim Instytucie Naukowym.

41 A. Grajewski, *W nurcie wielkiej rzeki. Wspomnienia o czasie i ludziach z okresu 1980–1981*, w: *Uwiodła mnie Solidarność. Między mitem a rzeczywistością*, red. M. Kempski, G. Podzorny, Katowice 2010, s. 33–34.

42 AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 32, Skład Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” przy Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach. Por. A. Grajewski, *W nurcie wielkiej rzeki...*, s. 41–42.

43 A. Kasprzykowski, *Andrzej Grajewski* (biogram), w: *Encyklopedia Solidarności*, red. A. Borowski i in., [http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Andrzej_Grajewski]; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 1086, Teczka awansowa G. Krausa; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/272, k. 189–190, Kwestionariusz osobowy z 16 marca 1983 r.; A. Grajewski, *W nurcie wielkiej rzeki...*, s. 30, 41.

44 Instytut Pamięci Narodowej w Katowicach [dalej jako: IPN Ka] 00299/9, k. 20–21, Informacja dot. doc. dr. hab. Buchała Rudolf z 19 XII 1986.

45 Por. D. J. MacEachin, *Amerykański wywiad i konfrontacja w Polsce 1980–1981*, Poznań 2011, s. 183; A. Drogoń, *Życie społeczne i polityczne Uczelni – rys historyczny*, w: „*Mądrość zbudowała sobie dom...*”. *Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*, red. A. Barciał, Katowice 2008, s. 224; E. Karolczuk, *Wstęp do książki Katowickie Forum Partyjne – fakty i dokumenty „zdrady”* (zbiory prywatne E. Karolczuka), s. 3; A. Grajewski, *W nurcie wielkiej rzeki...*, s. 31; *Towarzysz, Życie i poglądy*. „Przegląd Krytyczny” 1993, nr 11, s. 1.

46 Por. M. Fic, *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności”* (na podstawie posiedzeń Dyrekcji i Kolegium Instytutu), „*Wiek Stare i Nowe*” 2013, nr 5 (10), s. 233–280.

47 I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 83. W biografii W. Zielińskiego ta sama autorka odnotowała, że „ze stanowiska tego zrezygnował w stanie wojennym (1 V 1982 r.), by zachować wewnętrzną suwerenność”. Por. też, *Zieliński Władysław*, w: *Śląski Słownik Biograficzny. Seria nowa*, t. 1, red. M. Fazan, F. Serafin, Katowice 1999, s. 330.

48 Por. np. AP Kat., sygn. 9/48, k. 147, Pismo wicedyrektora Z. Gryzywo do M. G. Gerlicha z 28 stycznia 1982 r.

49 Tak wyglądała np. sytuacja ówczesnej przewodniczącej Komitetu Zakładowego NSZZ „Solidarność”, Krystyny Sajdok, dwukrotnie zwalnianej i przywracanej do pracy w Instytucie. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/196, k. 103–106, Pismo K. Sajdok do Terenowej Komisji Odwoławczej do Spraw Pracy w Katowicach z 27 września 1982 r.

50 Por. Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok, s. 5–6; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 81–82.

51 Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 85–89, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego w dniu 17 września 1971 roku; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 2463, Teczka awansowa Z. Gorczyca; AP Kat., AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 42, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 30 listopada 1970 roku.

52 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 84, Komisyjna ocena dorobku naukowego doc. dra hab. Andrzeja Szefera.

53 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 100, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku.

54 K. Popiołek, *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*, I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 82–83; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 8, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; Z. Gorczyca, *Zamierzenia Śląskiego Instytutu Naukowego*, w: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 32.

55 Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1985 rok, Katowice 1986, s. 3.

56 Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 102, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 marca 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 68, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 18 października 1985 roku.

57 Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1985 rok, s. 66; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 9, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 marca 1985 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 25, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 29 października 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 43–44, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 czerwca 1984 roku.

58 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 53, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego 23 września 1985 roku.

59 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 2, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 31 grudnia 1984 roku.

60 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 3, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego 30 grudnia 1985 roku.

61 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 3, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach”; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 71, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 22 stycznia 1988 roku.

62 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 39, 41, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 27 lutego 1987 roku.

63 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 22, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 6 września 1988 roku; k. 24, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 16 listopada 1989 roku.

64 IPN Ka 0046/1179, k. 104, Notatka służbowa dot. przeprowadzonej rozmowy z kandydatem na TW „AS” z 30 grudnia 1986 roku; I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 81.

65 Por. T. Soldra-Gwiżdż, *Profesor zwyczajny doktor habilitowana Lucyna Frąckiewicz (1926–2009)*, „Studia Śląskie” z 2009, t. 68, s. 352; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/45, k. 23, Pismo wicewojewody J. Piszczka do zastępcy dyrektora ŚIN L. Frąckiewicz z 13 lutego 1987 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/45, k. 19, Pismo wojewody T. Wnuka do zastępcy dyrektora ŚIN L. Frąckowiak z 3 lutego 1988 r.

66 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 38, 41, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 27 lutego 1987 roku.

67 Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/48, k. 112, Opinia likwidatora dr. Cz. Wydmańskiego z 16 kwietnia 1993 r.

68 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 103–104, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 15 listopada 1989; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 30, Pismo przewodniczącej KZ NSZZ „Solidarność” Janiny Kraus oraz przewodniczącej

Rady Załogi Krystyny Sajdok do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 30 października 1989 roku.

69 I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 81.

70 Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku; relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013.

71 Por. Dokumentacja Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. Walentego Roździeńskiego 1989–1992, Katowice 1992, s. 48–49.

72 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 2, Pismo dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza do wojewody katowickiego Wojciecha Czecha z 24 września 1991 roku.

73 Choć I. Sroka została w marcu 1993 roku zatrudniona przez likwidatora Cz. Wydmańskiego jako adiunkt naukowo-badawczy ŚIN w likwidacji. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/211, k. 198. Umowa o pracę z 28 lutego 1993 r.

74 I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 83.

75 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 9–10, Umowa o współpracy między Śląskim Instytutem Naukowym im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach a Sleszkym ustawem ČSAV w Opawie (CSFR) z 17 grudnia 1991 r.

76 Szerzej por. S. Gajda, *Towarzystwa naukowe, instytucje...*, s. 115–116.

77 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 37, B. Hrapkiewicz, *Trudna przyszłość śląskiej nauki. Instytut skazany na zagładę*.

78 J. Walczak, *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985)*, Katowice 2002, s. 342.

79 M.M. Drozdowski, *Śląsk w polskiej myśli społeczno-politycznej XX wieku. W 90. rocznicę powrotu Górnego Śląska do Polski*, Opole 2011, s. 118.

80 Por. I. Sroka, *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego...*, s. 85–86, 88–89.

81 AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 10–11, Aktualny potencjał naukowo-badawczy ŚIN oraz szanse jego wykorzystania dla regionu i kraju; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 14, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 15, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 16 marca 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 29, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do przewodniczącego

WRN w Katowicach Adama Szczurowskiego z 20 listopada 1989 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1335 (całateczka zawiera materiał dotyczący zawartości Encyklopedii Górnośląskiej).

82 T. Kijonka, *Kultura na Górnym Śląsku – sytuacje i dylematy (szkic do raportu)*, w: *Kongres Kultury na Górnym Śląsku. Katowice, 26–27 września 1998 r.*, oprac. W. Kopielka, Katowice 1998, s. 50; tenże, *Kultura na Górnym Śląsku – sytuacje i dylematy (szkic do raportu)*, w: *Kongres Kultury na Górnym*

Śląsku – Katowice 98. Referaty wprowadzające [b.m., b.r.].

83 *Kongres Kultury na Górnym Śląsku. Katowice, 26–27 września...*, s. 170–171, 221–222.

84 Por. M. S. Szczepański, A. Śliz, *Misja instytucji. Słowo o powinnościach Instytutu Śląskiego w Opolu*, „Studia Śląskie” z 2009, t. 68, s. 12; M. Fic, *Podręcznik edukacji regionalnej – projekt Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej*, „Dialog Edukacyjny. Kwartalnik pedagogiczno-społeczny” z 2012, nr 3/4, s. 30.